

Отримано: 27 лютого 2017 р.

Прорецензовано: 09 березня 2017 р.

Прийнято до друку: 18 березня 2017 р.

Шевчук А. М. Аналіз капіталізації банківської системи України / А. М. Шевчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», березень 2017. – № 4(32). – С. 186–192.

УДК 336.7

JEL-класифікація: G21, G32

Шевчук Антон Михайлович,

аспірант кафедри фінансів, суб'єктів господарювання і страхування,
Тернопільський національний економічний університет

АНАЛІЗ КАПІТАЛІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті досліджено рівень капіталізації банківської системи України від початку незалежності і до сьогоднішнього дня. Окреслено основні кроки управління банківською системою та їх вплив на розвиток банків та банківської системи країни загалом. Особливу увагу приділено на порівняння банківської системи України з іншими країнами та досліджено, що капіталізація вітчизняної банківської системи є схожою на капіталізацію банківської системи Білорусі та Російської Федерації. Досить широко розкрито вплив банків з іноземним капіталом на кількість банків та якість розвитку банківської системи України загалом.

Ключові слова: банківська система, капіталізація, статутний капітал, регулятивний капітал, іноземний капітал.

Шевчук Антон Михайлович,

аспірант кафедри фінансов, суб'єктів господарювання і страхування,
Тернопольский национальный экономический университет

АНАЛИЗ КАПИТАЛИЗАЦИИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

В статье исследуется уровень капитализации банковской системы Украины с начала независимости и до сегодняшнего дня. Определены основные шаги управления банковской системой и их влияние на развитие банков и банковской системы страны в целом. Особое внимание уделено на сравнение банковской системы Украины с другими странами и исследованы, что капитализация отечественной банковской системы походит на капитализацию банковской системы Белоруссии и Российской Федерации. Достаточно широко раскрыто влияние банков с иностранным капиталом на количество банков и качество развития банковской системы Украины в целом.

Ключевые слова: банковская система, капитализация, уставный капитал, регулятивный капитал, иностранный капитал.

Anton Shevchuk,

PhD student, Department of finance of entrepreneurial subjects and insurance, Ternopil national economic university

ANALYSIS CAPITALIZATION OF UKRAINE BANKING

This paper examines the level of capitalization of the banking system of Ukraine's independence from the beginning to the present. The basic steps of managing the banking system and their impact on the banks and the banking system as a whole. Particular attention is paid to the comparison of the banking system of Ukraine and other countries studied that the capitalization of the banking system is similar to the capitalization of the banking system of Belarus and Russia. Quite widely disclosed influence of banks with foreign capital of banks and the quality of the banking system of Ukraine in general.

Key words: banking system, capitalization, share capital, regulatory capital, foreign capital.

Постановка проблеми. Питання достатнього рівня капіталізації банківської системи України у вітчизняній економічній науці та практиці банківської діяльності розглядається достатньо довго, ще з часів здобуття незалежності, а з кожним витком кризових явищ в економіці його актуальність зростає. Це пов'язано насамперед із необхідністю створення підвалин для економічного зростання завдяки розширенню банківського кредитування та фінансування підприємств реального сектору економіки. Темпи росту кредитування реального сектору економіки та зростання банківських активів загалом залежить від темпів росту власного капіталу банку, величина якого має певне пропорційне відношення до обсягу активів і вимірюється показником достатності регулятивного капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема капіталізації банківської системи займалися такі вчені: С. М. Смірнов, О. В. Дзюблук, Л. О. Примостка, А. А. Лобанов, І. С. Гуцал, Л. І. Донець, Н. Р. Швець, М. П. Денисенко, О. В. Ковальчук, А. В. Чугунов, проте на сучасному етапі залишилося ряд тверджень, що потребують більш чітких наукових трактувань.

Мета і завдання дослідження. Провести аналіз та дослідження капіталізації банківської системи України. Визначити вплив на становлення банківської системи країни в разі збільшення банків з іноземним капіталом.

Виклад основного матеріалу. Швидкі темпи зростання власного капіталу банків дозволять збільшити як кількість кредитних угод, так і їх обсяги, що дасть змогу профінансувати масштабні довгострокові проекти, які потребуватимуть мільярдних капіталовкладень.

Однак через об'єктивні та суб'єктивні обставини капіталізація вітчизняної банківської системи є значно нижчою, ніж капіталізація банківських систем Євро зони (ЄС-19) та Польщі, де співвідношення власного капіталу банківської системи та валового внутрішнього продукту сягає 50–90%. Величина сукупних активів банківських системи ЄС-19 та Польщі в декілька разів перевищує обсяг ВВП, що свідчить про надзвичайно великий внутрішній ресурс для розвитку економіки. Значно нижчою є капіталізація банківської системи США, однак тут треба звернути увагу на те, що банківська система США складається з трьох рівнів і, окрім центрального банку (Федеральна резервна система) та комерційних банків, містить у собі небанківські фінансово-кредитні установи, які розширюють капіталізацію.

Рівень ж капіталізації вітчизняної банківської системи дорівнює рівню капіталізації банківських систем Білорусі та Російської Федерації (таблиця 1), які за особливостями економічного розвитку та розвитку банківської діяльності є дуже схожими на Україну.

Таблиця 1

Показники капіталізації банківських систем деяких країн світу*

Країна	Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	Власний капітал/ВВП	9,1	9,7	12,6	12,6	12,7	11,9	11,6	13,1	9,3	5,2
	Власний капітал/Активи	10,7	11,6	12,9	13,1	14,6	14,7	15,0	15,1	11,2	8,3
	Власний капітал/Кредити	13,8	14,3	15,1	15,4	18,2	18,8	20,8	21,1	14,7	10,7
США	Власний капітал/ВВП	8,5	10,6	4,7	10,5	10,3	9,6	9,7	7,1	6,5	6,5
	Власний капітал/Активи	12,2	13,8	5,7	12,9	13,0	12,1	12,1	8,8	7,9	7,8
	Власний капітал/Кредити	14,7	17,2	7,3	17,2	17,2	16,0	16,0	11,7	10,4	9,9
ЄС	Власний капітал/ВВП	62,1	68,4	72,1	79,6	82,3	88,6	93,1	93,7	91,7	90,2
	Власний капітал/Активи	5,8	5,9	5,8	6,4	6,6	6,9	7,4	8,1	7,9	8,3
	Власний капітал/Кредити	9,8	10,0	9,9	10,9	11,6	12,1	13,1	14,2	14,3	14,3
Польща	Власний капітал/ВВП	31,6	30,2	37,2	41,5	43,9	44,6	48,8	49,1	50,9	49,1
	Власний капітал/Активи	13,2	12,1	12,0	14,0	14,4	14,3	15,2	15,2	15,0	14,9
	Власний капітал/Кредити	22,3	18,6	18,1	20,0	20,6	20,4	21,7	22,0	22,0	21,3
Білорусь	Власний капітал/ВВП	5,1	5,3	9,1	10,1	10,7	12,3	8,8	8,6	8,4	8,9
	Власний капітал/Активи	19,8	17,9	23,0	19,0	17,8	20,1	16,3	15,8	15,1	14,1
	Власний капітал/Кредити	32,6	26,4	26,3	21,8	19,7	24,7	23,1	21,5	20,7	21,2
Російська Федерація	Власний капітал/ВВП	6,3	8,0	9,2	11,9	10,5	9,4	9,8	10,7	11,1	11,4
	Власний капітал/Активи	12,1	13,3	13,6	15,7	14,0	12,6	12,3	12,3	10,2	10,7
	Власний капітал/Кредити	21,1	21,7	23,1	28,7	26,1	22,5	22,1	21,8	19,4	20,2

*Розраховано автором за даними.

Серед основних об'єктивних причин низької капіталізації банківських систем України та інших пострадянських країн є те, що організація банківської справи ринкового типу в цих країнах розпочалася після розпаду Радянського Союзу, банківська система якого була однорівневою, а вимоги до діяльності банків, обсягу та структури їх капіталу встановлювалися за аналогією до господарських товариств і підприємств. Також не було спеціального банківського законодавства, яке б регулювало ризики банківської діяльності, адже банки були частиною перерозподільного механізму і не піддавалися кредитним, ринковим та операційним ризикам.

Після розпаду Радянського Союзу новостворені комерційні банки певний час діяли як товариства з обмеженою відповідальністю, капітал яких формувався на основі пайової участі акціонерів, а сама їх діяльність регулювалася новоствореним банківським законодавством, яке також не містило вимог до мінімального розміру статутного чи регулятивного капіталу.

Майже десять років після здобуття Україною незалежності вимоги до капіталу комерційних банків встановлювалися Національним банком України на основі власних розрахунків за погодженням Верховної Ради України. Такі розрахунки щодо мінімального розміру статутного та балансового капіталів (відповідно до інструкцій НБУ) часто не відповідали вимогам макроекономічної ситуації в Україні.

Так, у кінці 1994 р. в Україні діяло 228 банків. Сума їхніх статутних фондів становила 87 млн грн (в еквіваленті). Середній розмір статутного фонду одного банку дорівнював близько 400 тис. грн (що дорівнює неповним 200 тисячам ЕКЮ).

Не зважаючи на підвищення мінімальних вимог до статутного капіталу в період гіперінфляції 1992–1994 рр. банківська система України зіштовхнулася із значним знеціненням капіталу.

Знецінення власного і статутного капіталів призвело до того, що банки з метою їх захисту почали вкладати свої ресурси в активи, які зазнають найменшого інфляційного впливу, зокрема вільно конвертована валюта і нерухомість. Оскільки зберігання банківського капіталу у вільно конвертованій валюті законодавством було суттєво обмежено, то частина банків спрямовувала його з метою захисту від інфляції на придбання, будівництво або реконструкцію офісних приміщень. Тобто банки фактично намагалися розмістити значну частку свого капіталу в активи у вигляді основних засобів, передусім будівель і приміщень. Дійшло до того, що банки розміщували в нерухомість не лише власні, а й залучені кошти [1].

Реакцією на зниження реальної вартості статутного та власного капіталу вітчизняних комерційних банків було видання у травні 1995 р. спеціального розпорядження НБУ щодо підвищення мінімальних вимог до статутного капіталу до рівня 100 тис. ЕКЮ. Пізніше вимоги до збільшення мінімального рівня статутного капіталу було затверджено на законодавчому рівні. Так, у лютому 1996 р. Верховною Радою України було прийнято зміни до Закону України «Про банки і банківську діяльність», відповідно до яких у Законі було прописано пункт про систематичне підвищення мінімальних вимог до статутних капіталів банків.

Встановлено, що у випадку, коли банк не збільшив статутний капітал до потрібного мінімуму до початку 1998 р. (таблиця 2), НБУ відкликає в нього ліцензію на банківську діяльність [2; 3].

Таблиця 2

Кількість комерційних банків, у яких відкликано ліцензію на банківську діяльність у зв'язку із невиконанням вимог щодо мінімального рівня статутного капіталу [3]

Мінімальний статутний капітал	Термін підвищення капіталу	Кількість банків, які не поповнили мінімальний капітал і втратили ліцензію
100 тис. ЕКЮ	1.06.1996	6
250 тис. ЕКЮ	1.10.1996	3
500 тис. ЕКЮ	1.01.1997	13
750 тис. ЕКЮ	1.06.1997	2
1000 тис. ЕКЮ	1.01.1998	16

Кількість банків, у яких відкликано ліцензію у зв'язку із невиконанням мінімальних норм статутного капіталу була, як правило, меншою від кількості банків, чий статутний капітал був нижчим за потрібний мінімум. НБУ проводив досить обережну політику відкликання ліцензій. Він враховував запізнення щодо виплати зареєстрованого капіталу, а також брав до уваги становище регіональних влад. У кожному з перерахованих періодів поряд із банками, у яких відкликано ліцензію, була ще група банків, які зареєстрували зростання статутних фондів із запізненням. У 1996 р. було 18 таких банків, а в 1997 р., в такій ситуації знаходилося 16 банків. В усіх випадках сплату потрібних коштів банкам подовжено на 2 або 3 місяці. З цих причин на початку 1998 р. термін виконання обов'язкового підвищення статутного капіталу було подовжено до першого кварталу 1999 р.

Разом із підвищенням вимог до мінімального розміру статутного капіталу комерційних банків Національний банк України проводив роботу щодо створення системи управління ризиками комерційних банків. Основними напрямками такої роботи була розробка системи економічних нормативів, яка в повному обсязі була затверджена у вже згаданій Інструкції № 10 «Про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків» [4]. Така інструкція містила 21 обов'язковий норматив для комерційних банків. Запроваджені нормативи можна поділити на 4 групи: нормативи мінімального розміру статутного фонду та його платоспроможності (5 показників), нормативи ліквідності (3 показники), нормативи кредитних та інвестиційних ризиків (7 показників), нормативи відкритої валютної позиції (6 показників).

Особливе місце в згаданій інструкції було відведено нормативам кредитних ризиків, які в момент становлення ринкових відносин в Україні та в період формування національної банківської системи мали найбільш суттєвий вплив на фінансову стійкість комерційних банків. У період 1991–1996 рр. кредитна політика комерційних банків не завжди відповідала прийнятій у розвинутих країнах практиці і на початку здобуття незалежності була спрямована на перекриття взаємозаліків підприємств, а пізніше – на кредитування підприємств акціонерів банків. Така кредитна політика призводила до значних ризиків, які через формування резервів під кредитні операції мали суттєвий вплив на величину власного капіталу банку і на банківську прибутковість.

Тому з метою зменшення ризиковості кредитних операцій банків та забезпечення належного рівня їх фінансової стійкості НБУ запровадив два нормативи й один оціночний показник кредитних ризиків, а саме:

- норматив максимального розміру кредитного ризику на одного позичальника (Н7);
- норматив «великих» кредитних ризиків (Н8);
- показник максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, які надаються інсайдерам (П4).

Ця інструкція та інші нормативно-правові акти Національного банку України з питань банківського нагляду були підготовлені відповідно до міжнародних стандартів на основі новітніх методик орієнтованих на оцінку ризиків банківської діяльності. Такий крок Національного банку України супроводжувався відмовою від застарілих – ревізійних – підходів до контролю та започаткування системи банківського нагляду, метою якого є оцінка ризиків та управління ними в банках, а також контроль за виконанням нормативних вимог. Завдяки цьому Україна значно наблизилася до виконання багатьох Базельських принципів. Однак досягти високого рівня відповідності Базельським принципам не вдалося через принципову перешкоду – тогочасний бухгалтерський облік в Україні, який не відповідав міжнародним стандартам бухгалтерського обліку та звітності. Цю перешкоду було частково подолано в 1998 р. з переведенням банківської системи на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та звітності.

Попри це змін у законодавстві та нормативно-правових актах НБУ було не достатньо для забезпечення ефективної роботи банківської системи і підвищення рівня її капіталізації. Так, відповідно до оцінки ефективності банківського нагляду в Україні, яка була проведена Міжнародним валютним фондом у 1999 р., банківський нагляд повністю відповідав лише трьом принципам – другому і третьому, які визначають засади реєстрації та ліцензування банків, та сьомому, який стосується оцінки кредитної діяльності банків.

Низька ефективність банківського нагляду, а також перехід на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку в банках на сьомому році незалежності не сприяли швидкому росту капіталізації банківської системи України, а навпаки призвели до її зменшення, порівняно з динамікою росту ВВП (рис. 1).

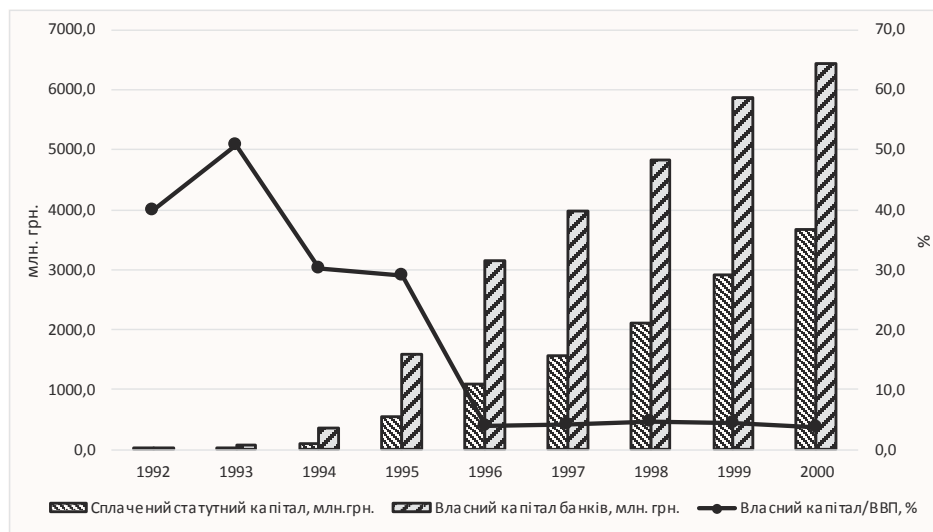

Рис. 1. Динаміка показників капіталізації банківської системи України у 1992–2000 рр.*

*Складено автором на основі [3].

Таким чином, однією із основних перешкод на шляху до збільшення капіталізації банківської системи України в 1992–2000 рр. було неефективне законодавче та нормативно-правове поле банківської діяльності, яке лише частково відповідало міжнародним стандартам, зокрема Базельським вимогам.

Іншими вагомими причинами уповільнення темпів капіталізації банківської системи України в 1992–2000 рр., на нашу думку, були такі: повільне впровадження структурних реформ та приватизації; зростання тінізації національної економіки; спекулятивний характер банківської діяльності; брак стратегії розвитку національної економіки та банківської системи.

Поступова зміна банківського законодавства та адаптація його до міжнародних стандартів сприяло росту капіталізації банківської системи України починаючи з 2000 р. (таблиця 3).

Як бачимо з таблиці 3, після імплементації вимог Базель I до капіталу кількість банків, які виконували вимоги щодо мінімального розміру регулятивного капіталу за європейськими мірками (мінімум 5 млн євро) за два роки зросла із 86 банків (або 56% банківської системи) станом на 1 січня 2001 р. до 112 банків (або 71% банківської системи) станом на 1 січня 2003 року.

Таблиця 3

Структура банків за розміром нормативного / регулятивного капіталу у 2000–2003 рр.*

Обсяг нормативного капіталу	Кількість банків за станом на 01.01.2000	Кількість банків за станом на 01.07.2000	Розмір регулятивного капіталу	Кількість банків за станом на 01.01.2001	Кількість банків за станом на 01.07.2001	Кількість банків за станом на 01.01.2002	Кількість банків за станом на 01.07.2002	Кількість банків за станом на 01.01.2003
До 1 млн євро	15	5	До 1 млн євро	6	5	1	1	2
Від 1 до 2 млн євро	34	10	Від 1 до 3 млн євро	14	9	8	14	12
Від 2 до 3 млн євро	31	26	Від 3 до 5 млн євро	47	30	33	37	31
Від 3 до 5 млн євро	41	50	Від 5 до 10 млн євро	66	77	66	67	67
Вище 5 млн євро	45	66	Вище 10 млн євро	20	32	44	35	45
Усього	164	157	Усього	154	153	152	154	157

* Складено автором на основі [3].

Упорядкування банківського законодавства та впровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку в банках і підприємствах сприяло припливу іноземного капіталу в банківську систему України, що, на нашу думку, стало одним із основних чинників росту капіталізації вітчизняної банківської системи в період 2001–2009 рр. (рис. 2).

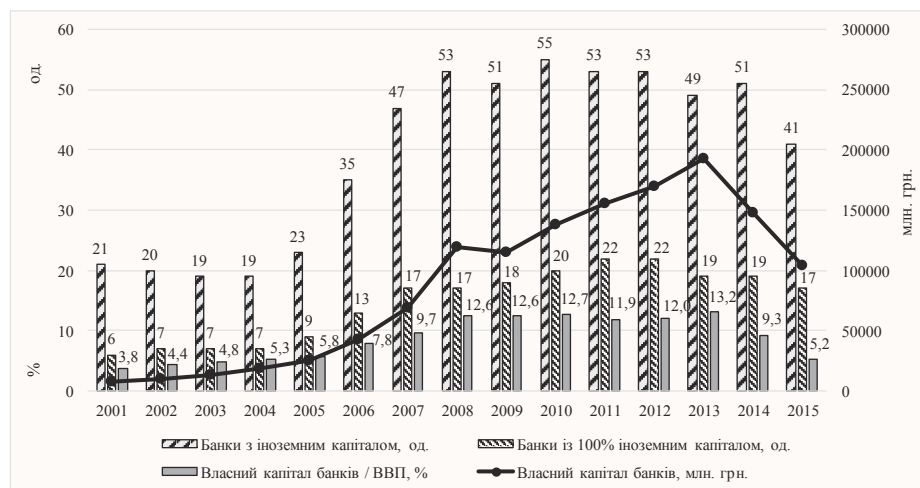

Рис. 2 Динаміка капіталізації банківської системи України та кількості банків з іноземним капіталом у 2001–2015 рр.*

*Складено автором на основі [3].

Оцінюючи діяльність іноземних банків на вітчизняному ринку банківських послуг, варто відзначити, що, не зважаючи на побоювання деяких експертів щодо можливих загроз діяльності банків з іноземним капіталом в Україні, на практиці для вітчизняної банківської системи іноземні банки дали більше переваг, ніж негативних ознак.

Збільшення капіталізації банківської системи України дозволило наростити банкам обсяги кредитування, що певною мірою відбилося на економічному зростанні та добробуті населення. Однак варто зауважити, що брак ефективного законодавчого поля та банківського нагляду, а також брак дієвої стратегії розвитку банківської системи України зокрема та економіки взагалі, не дозволило повністю використати

переваги наявності іноземного банківського капіталу. Позаяк більшість кредитів банки з іноземним капіталом надавали в споживчий сектор, тобто той сектор, який дозволяв отримати високі прибутки, а з метою підтримання позитивної динаміки нарощування споживчого кредитування банки з іноземним капіталом збільшували зовнішній борг (рис. 3), що негативно позначався як на ефективності банківської діяльності, так і на економічній безпеці нашої країни. До того ж, банки з українським капіталом із метою утримання конкурентних позицій на ринку, або залучали позики за кордоном або здійснювали маніпуляції із фінансовою звітністю та розрахунками обов'язкових нормативів, про що свідчить зростання кількості банків на які НБУ наклав штрафи з 7 банків у 2006 р. до 33 банків у 2007 р.

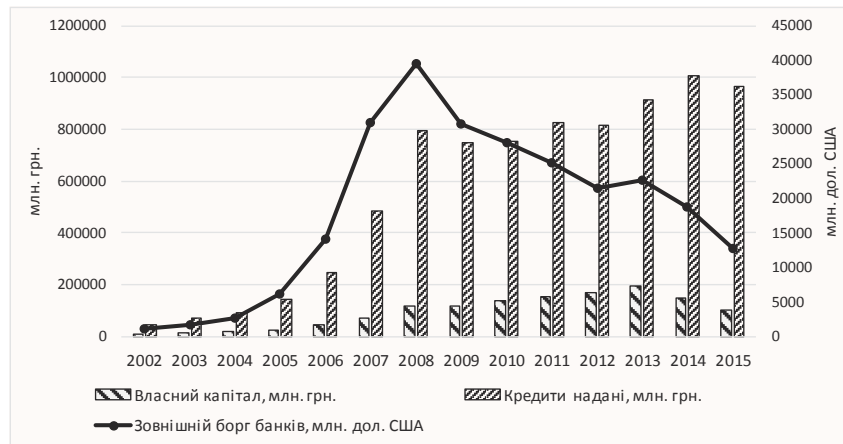

Рис. 3 Динаміка власного капіталу вітчизняних банків, кредитів наданих та зовнішнього боргу у 2002–2015 рр.*

*Складено автором на основі [3].

Така ситуація в кінцевому підсумку призвела до кризи банківської системи України у 2008–2009 рр., адже внаслідок девальвації гривні, росту проблемної заборгованості та обмеженні можливостей залучення додаткових коштів з-за кордону банки не змогли повною мірою покрити кредитні ризики, що призвело до великих втрат.

Зважаючи на кризовий стан банківської системи України та вітчизняної економіки, варто зауважити, що фундаментальною основою капіталізації банківської системи залишалися банки з іноземним капіталом. Так, у період кризи 2008–2009 рр. жоден банк з іноземним капіталом не вийшов з вітчизняного ринку банківських послуг, а в період кризи 2014–2016 рр., банки з іноземним капіталом, хоча і скоротили частку своєї участі у капіталі банківської системи України, однак найбільші гравці ринку продовжили свою діяльність. Менші за величиною і капіталом іноземні банки були продані більш потужним банкам, а деякі повністю припинили діяльність в Україні, однак банківська система та економіка, порівняно з «очищенням» банківської системи запропонованим НБУ, майже не відчула.

Виходячи із вищесказаного, варто відзначити ще одну рису банків з іноземним капіталом, а саме якісний менеджмент доповнений строгим виконанням міжнародних стандартів у сфері оцінки достатності регулятивного капіталу шляхом застосування вимог Базель II (тоді як банки з українським капіталом використовували вимоги Базель I) та управління ризиками. Використовуючи практику ведення банківської справи в Україні за міжнародними стандартами банки з іноземним капіталом, розвинули такі методи формування власного капіталу як субординований капітал та IPO, що згодом було використано декількома банками з українським капіталом.

Висновкм. Отже, у сьогоднішній ситуації основною метою банківського менеджменту на макро- і мікроекономічному рівнях є забезпечення високого рівня регулятивного капіталу та його достатності, що вимагає вдосконалення управління банківськими ризиками та створення передумов для розрахунку економічного капіталу банку. Розрахунок економічного капіталу банківської системи України та в цьому контексті визначення прийнятної кількості операційного і стратегічного буферів капіталу сприятиме відновленню розвитку банківської системи шляхом упровадження інновацій і новітніх технологій, а також шляхом фінансування ефективних антикризових управлінських рішень.

Література:

1. Алексеєнко М. Д. Капітал банку : питання теорії і практики / М. Д. Алексеєнко. – К. : КНЕУ, 2002. – 276 с.
2. Перелік документів надрукованих у додатку до журналу «Вісник Національного банку України» – збірнику «Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності за 1996-2009 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/docscatalog/document?id=70261>.
3. Клоц К. Банківська система та банківський нагляд на Україні – наслідки незлагодженої політики реформ / Казимір Клоц // Дослідження та аналіз. – Центр соціально-економічних досліджень. – Варшава, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.case-research.eu/upload/publikacja_plik/748745_sa226u.pdf.
4. Про введення в дію Інструкції N 10 «Про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків», приведену у відповідність до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку і звітності [Електронний ресурс] // Національний банк України. – 1505. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0509500-97>.